

Таким чином, переселенці з Молдови відіграли значну роль у військовій колонізації Півдня України, із числа молдован формувалися окремі військові частини поселенців. В результаті активного заселення краю в кінці XVIII ст. формується поліетнічний склад його населення, де українці складали 73,7%, росіяни - 12,2%, молдовани - 7,2%, представники інших народів - 6,9%.²⁶ Характеризуючи процес заселення південно-українських степів, Д.І. Багалій, зокрема, зазначав: "Досвід українського населення в хліборобстві та частково у тваринництві, молдовського у розведенні овець та коней, російського в тваринництві і особливо в садівництві та городництві-визначили характер господарського розвитку Півдня України."²⁷ Отже, вирішальний внесок у справу заселення і освоєння Півдня України внесли три народи – український, російський та молдовський, однак внесок українців значно перевищує роль всіх інших національностей.

В процесі подальших досліджень даної проблеми перспективним видається вивчення взаємовпливів українського та молдовського етносів у місцях їх спільного проживання, роль молдовського народу у розвитку тваринництва та виноградарства на Півдні України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шамрай С. Молдавська колонізація до степової України в XVIII ст. – Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.Вернадського. – Ф. 10, – Од. зб. 28537; 2. Шишмарьов В. Ф. Романские поселения на Юге России. АН СССР. Труды архива – Вып. 26. – Л., 1957; 3. Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов. – К., 1980; 4. Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. – Кишинев, 1979; 5. Stati V. Moldovanti la vasavit de Nistru. – Chisinau, 1995; 6. Цвиркун В. Легенды и вымыслы о жизни и деятельности Дмитрия Кантемира в России // Молдавский исторический журнал. – Кишинев, 1994. – № 2. – С. 9 – 16; 7. В. Боечко. Молдаване в Україні // Віче. – 1893. – № 3. – С. 100 – 111; 8. Літопис руський. – Київ, 1989. – С. 14; 9. Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов. – С. 51 – 52; 10. Архив Юго – Западной России. – Т. III. – Ч. III - Киев, 1876. – С. 161 – 162; 11. Михайлина П. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569 – 1654рр.) – К., 1975. – С. 38; 12. Сергиевский М. В. Молдавско-славянские этюды. – М., 1959. – С. 109; 13. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. V. – К., 1879. – С. 386 – 387; 14. Лазаревский А. Из семейной хроники Берлов (1672 – 1805) // Киевская старина. -1889. – Т. 1. – С. 103; 15. Кочубинский А. А. Сношения России при Петре Первом с Южными славянами и румынами // Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете. -1872. – Кн. 2. – С. 51; 16. Цвиркун В. Вказана праця. – С. 12; 17. Центральний державний історичний архів України (Далі – ЦДІА України). – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 4904. – Арк. 27; 18. Кеппен П. И. Об этнографической карте Европейской России. – Санкт-Петербург, 1852. – С. 123; 19. Скальковский А. А. Хронологическое обозрение Новороссийского края. 1731 – 1823. –Одесса, 1836. – Т. 1. – С. 22; 20. Кабузан В.М. Крестьянская колонизация Северного Причерноморья в XVIII – XIX ст. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. –Кишинев, 1966. – С. 38; 21. Кабузан В.М. Чисельність та національний склад населення Новоросії в 60 – 80-х рр. XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. –Вип. 1. –К., 1971. – С. 107 – 108; 22. ЦДІА України. – Ф. 229. – Оп. -1. – Спр. 342. –Арк. 1; 23. Там само. – Спр. 294. –Арк. 5; 24. Там само. – Спр. 7234. –Арк. 14; 25. Шамрай С. Вказана праця. – С. 29 – 30; 26. Кабузан В. М. Изменения в размещении населения России в XVIII – I половине XIX в. –М., 1971. – С. 73 – 74; 27. Багалій Д. І. Заселення Південної України (Запоріжжя і Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. –Харків, 1920. – С. 90.

О.А. Бакалець

ОРГАНІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ СПРАВИ ТА КАРБУВАННЯ ВЛАСНИХ МОНЕТ ЗА ГЕТЬМАНУВАННЯ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Понад три з половиною століття відділяють нас від подій національно-визвольної революції 1648-1676 рр. в Україні. Саме вона стала початком національного визволення українців з-під влади польської шляхти та впливу католицької церкви, початком формування української Гетьманської держави на чолі з Богданом Хмельницьким. У сучасних умовах, коли Україна йде впевненими кроками по шляху зміцнення своєї державності, утвердження у міжнародному світовому просторі, все більший інтерес зростає до діяльності Б.Хмельницького в цілому і його фінансової політики зокрема.

Роль Б.Хмельницького в українській історії надзвичайно велика і вагома. Так, невідомо, 1995 рік за рішенням ООН був оголошений роком Богдана Хмельницького, а

Національний банк України, започатковуючи нову серію ювілейних монет у зв'язку із 400-річчям з дня народження засновника Гетьманської держави, випустив в обіг дві монети номіналом 200 000 (мельхіорова) та 20 000 000 (срібна) карбованців.

Б.Хмельницький вже після перших перемог у 1648 р. над Польщею провів серію заходів по формуванню державного апарату влади на зразок козацького самоуправління, налагодженню господарства, постачання армії провіантом, фуражем, одягом, боеприпасами, сприяв вільному розвитку ремесел, торгівлі, митної та податкової систем, вільному землегосподарюванню. Зміцнивши свою владу в Україні, піднявши її авторитет на міжнародній арені, гетьман задумується над проблемами формування національної еліти, спадкового гетьманату, дієздатної державної скарбниці (фактично вона не була в цей час розділена на державну і гетьманську), заснування монетного двору у Чигирині, карбування власної монети.

Фінансову справу держави гетьман спочатку контролював особисто, а з 1654 р. в Україні було запроваджено посаду гетьманського підскарбія. Поповнення державної скарбниці здійснювалися з чотирьох основних джерел: із земельного фонду, з прикордонного мита, з доходів від промислів, торгівлі та з оподаткування населення.

Про організацію фінансової справи та грошовий обіг Гетьманщини за часів Б.Хмельницького багато цікавих фактів подають українські історики М.Грушевський, Д.Дорошенко, В.Січинський, І.Крип'якевич, І.Джиджора, Д.Яворницький, М.Слабченко, М.Котляр, В.Смолій, О.Оглоблін, О.Реєнт, В.Шугаєвський, Н.Полянська-Василенко, М.Дмитрієнко, Є.Чернов. Важливими джерелами вивчення даної проблеми є універсали та листи Б.Хмельницького, "Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке" С.Величка, описи про розвиток української торгівлі Г.Боплана, П.Алепського, "Історія русів", матеріали Гетьманської канцелярії, нумізматичні скарбові джерела, польські та російські архівні матеріали.

Але низка питань щодо фінансової політики Б.Хмельницького, поповнення казни, карбування власної монети допоки потребують уточнення з врахуванням новітніх архівних розвідок, знахідок нумізматичного характеру тощо.

Гетьман Б.Хмельницький вже в перші місяці війни організував державну скарбницю з відповідною структурою її поповнення, розробив і запровадив необтяжливу для народу податкову систему. Головним джерелом прибутків до державного скарбу була митна служба, податки з іноземних купців за привозний крам і попередні податки за мед, пиво, горілку. За дорученням гетьмана Б.Хмельницького молдаванин Остафій Астаматій організував митні комори на московському та молдавському кордонах, встановив такси митних оплат – індукти і евекти. Як свідчить Павло Алепський, митні збори на кордонах України і доходи з оренди горілчаних напоїв давали в рік понад 100 000 червоних золотих (дукатів)¹. 1 дукат на той час містив 3,43 г чистого золота. Голландські дукати протягом тривалого часу були міжнародними засобами платежу. Наслідкування цих монет емітувалися в різних країнах, зокрема в Австрії та Росії².

Основні витрати із скарбу йшли на потреби козацької армії, організацію військових походів, оплату урядовцям, утримання іноземних посольств, на підтримку торгівлі і розвиток промислів. Про українську торгівлю П.Алепський пише, що до Києва "купці привозять оливу, мигдали, маслини, риж, родзинки, фіги, тютюн, червоний сапьян, шафран, всяке коріння, перські матерії і бавовняні тканини у великій кількості з турецьких земель... Але все це дуже дороге. Жінки продають на гарних базарах і в розкішних крамницях матерії, які забажаєте, соболі й інше."³ Про великий ярмарок у Прилуці пише, що "туди приїздить багато грецьких купців з Румелії і Карманії з шовками, шалями, перськими килимами й іншим добром. В козацькій країні ярмарки відбуваються безнастанно"⁴. Дійсно, ярмарки були найважливішими торговельними осередками, важливим джерелом прибутків держави. Вони відбувалися по декілька разів на рік у багатьох містах Гетьманщини: Києві, Ніжині, Стародубі, Харкові, Кролевці, Полтаві. Вони були своєрідними економічними центрами певних регіонів, навколо яких групувалися місцеві торги, торжки і базари, які відбувалися по

2-3 рази на тиждень. Значну роль у внутрішній торгівлі XVII-XVIII ст. відігравали чумаки, які торгували рибою, сіллю, зерном, прянощами.

До державного скарбу належали “королівщини”- державні рангові землі. Старшина випрошувала у гетьманів грамоти на право володіння маєтностями з загальнодержавного земельного фонду. Козацька держава, яка не мала достатньо коштів для оплати праці усім урядовцям та чиновникам на місцях, давала їм маєтки колишньої польської шляхти на період служби. Але дуже часто гетьман залишав старшині їх “рангові маєтності” за добру службу на “довічно”, тим самим він сприяв формуванню козацької “помісної еліти”⁵. На перших порах козацький стан не був замкнений, будь-який міщанин чи селянин, який міг нести військову службу, мав змогу переходити в козацький стан чи навпаки. Селяни стали особисто вільними хліборобами. Вони були обкладені грошовими і натуральними податками, підлягали тепер загальній військовій адміністрації. Селяни сплачували на користь Гетьманщини стації (переважно в срібній іноземній монеті), показенщину – податок на виробництво горілки, тютюнову десятину, мито за помел зерна у млині, мито за довіз (індикту) і вивіз (евекту) товарів. Збирання мит часто віддавалося на відкуп (в оренду). На своє утримання старшина збирала з селян зерно, м'ясо, кури, яйця, мед, льон, коноплі, полотно, провіант для коней. Часто, потрапивши в боргову залежність від старшини, селянин був вимушений обробляти чужу землю, косити сіно, пасти худобу, виконувати іншу роботу по господарству. Міщани платили мито із заїжджих дворів, броварень, цегельень, лазень, “мостове”, “вагове”, “комірне”, що йшло на утримання міських урядовців і канцелярій. Також до їх обов'язків входило укріплення замків і валів міста, оборона під час нападу ворога. Міщани, козаки, купці одержали право вільно гнати горілку, мед і пиво. Але вже за Б.Хмельницького був уведений помірний податок на горілку, тютюн, дьоготь. Право вільно гнати горілку залишилося лише за козаками, але було заборонено продавати міцні напої вроздріб. Було встановлено тверду ціну на продаж горілки: 1 кварту (250 мг) продавали за 5 “осьмаків”⁶. За твердженням провідного нумізмата України М.Котляра, “осьмаками” в Україні у XVII ст. називали польські гроші (8 грош). В цей час на українському ринку найбільше поширеними і цінними грішми були іноземні монети: срібні талери (вага 28-30 г), півталери (14-5 г), орти (0, 25 талера), тимфи, левки, шостаки (6 грошів), трояки (3 гроші), півтораки (1,5 гроша), мідні соліди (шеляги) короля Яна Казимира. Із фінансових документів другої половини XVII ст. видно, що “старі”, “биті”, “коронні” гроші коштували на грошовому ринку набагато дорожче за нові – менш якісні.

І.Крип'якевич вважав, що загальні щорічні прибутки українського скарбу складали 1 млн. золотих або близько 2 млн. талерів⁷.

Посада “гетьманського підскарб'я”, який вів облік гетьманської каси, надходження коштів до державного скарбу, відома з 1655 р. Збирачі державних податків називалися індукторами або екзакторами. Їм доручався збір митних та горілчанних податків. У полках були свої полкові підскарб'ї, які завідували касою полку. Збереглося до наших днів дуже мало фактів про надходження коштів до державного скарбу Гетьманщини та його витрати, особливо за Б.Хмельницького. У Київському Центральному історичному архіві є розпис надходжень та видатків українського військового скарбу за 1678 р. З нього видно, що оренда у 1678 р. в 10 полках Лівобережжя мала дати прибуток в сумі 77 000 золотих, але до 28 жовтня надійшло до підскарб'я лише 44 656 золотих. Витрачено до 27 липня 1678 р. 40 181 золотих⁸.

Значне поповнення державної казни відбувалось зусиллями міст з магдебурзьким правом. Ними були Київ, Ніжин, Бар, Вінниця, Глухів, Чернігів, Стародуб, Новгород-Сіверський, Мена, Короп, Остер, Козелець, Полтава, Гадяче, Батурин. Жителям міст з Магдебурзьким правом доводилося до національно-визвольної революції фактично викупляти у місцевої знаті чи держави свої права і привілеї. Наприклад, міщани Вінниці зобов'язувалися сплатити королівському старості Яну Одривольському чинш (грошовий податок) з кожного дому по 10 грошів на рік, крамарі – по 3 злотих і 15 грошів, цехові майстри – по 3 злотих, а ті, що мешкали у найманих будинках, – по 1 злотому. Ще сім років

по тому належало платити “воловщину” – від кожних 10 волів 1 вола, а від кожного дому ще давали по півмірки вівса⁹. Протягом XIV – XVIII ст. Магдебурзьким правом користувалися 52 міста і містечок Поділля¹⁰. Інший історик Д. Тоїчкін наводить дані про те, що в першій половині XVII ст. у Київському та Брацлавському воєводствах з 323 міст та містечок приватним особам належало 261 (81%), королю – 52 (16%) і 10 – церкві¹¹. На Лівобережжі В.Романовський на основі перепису 1666 р. виділяє 36 “справжніх” великих міст¹². Про Україну сирійський мандрівник Павло Алепський, який побував у 1654 і 1656 рр. в Гетьманщині, пише з захопленням як про “прекрасну країну, що повна мешканців і замків, як гранатне яблуко зерен”.¹³ Про київські будинки міщан Алепський пише: “Доми в цьому місті чудові, високі, побудовані з брусів, вигебльовані назовні та з середини”.¹⁴ Дійсно, відомо, що Київ в цей час був найбільшим в Україні ремісничим, торгівельним та військовим центром, в якому у 1660-ті рр. проживало понад 10 тис. жителів. Тут працювали 36 дворів шевців, 19 чинбарів тощо¹⁵. Торкаючись української торгівлі, Боплан у своєму історично-топографічному “Описі України...” зауважує, що мешканці Києва “витворюють досить значну торгівлю для України хлібом, футрами, воском, медом, салом, соленою рибою та ін.”¹⁶

Внаслідок здобутих над поляками перемог, міщани тепер більш вільно займалися ремеслом, різними промислами (млинарством, виробництвом спиртних напоїв, воску тощо), торгівлею. Серед міських ремісників були фахівці близько 300 спеціальностей.

Продовжувала розвиватися внутрішня і зовнішня торгівля. Хоча через війну з Польщею торгівельні зв'язки із західними країнами послабилися, зокрема через Гданськ, натомість налагодився більш тісний торгівельний обмін із Росією, Молдавією, Валахією, Угорщиною, Кримом, Туреччиною, Австрією, Семиграддям, Швецією. Експорт з України був спрямований переважно до Балтійського моря, але набував значення і новий східноєвропейський шлях із Росії через Україну на Балкани. Українські купці ввозили до Росії худобу, шкіри, вовну, поташ, селітру, скло, порох, мед, сало, дзеркала, скляний посуд, книги. З Росії в Україну привозили металеві вироби (ножі, цвяхи, голки), цінні хутра, дорогі тканини та інші товари. У 1649 р. укладено проект конвенції з Туреччиною про українську торгівлю на Чорному і Середземному морях: українські кораблі мали б право вести торги в усіх турецьких провінціях, на всіх островах і в портах; без оплати мита; на долішньому Дніпрі Україна зобов'язувалася побудувати кілька пристаней; усіх торгових справ мав пильнувати український резидент (посол) у Стамбулі. Українське господарство було самодостатнє, а при розвитку торгівлі давало основи для самостійного політичного життя¹⁷.

Бурхливо зростала в період становлення Гетьманщини внутрішня торгівля між Правобережжям, Лівобережжям, Слобожанщиною та Запорізькою Січчю. Яскраво змалював розвиток українських ремесел і промислів Гійом де Боплан. Зокрема він пише: “в країні Запорозькій ви знайдете людей, що вміють всі ремесла, потрібні для господарського життя: теслярі для будування домів і човнів, стельмахів, слюсарів, мечників (зброярів), гарбарів, шевців, бондарів, кравців і т.д. Козаки великі митці у добуванні селітри, котрою переповнена Україна, та у виготовленні гарматного пороху. Жінки прядуть льон і вовну, тчуть для свого вжитку полотно і сукно. Усі козаки вміють орати, сіяти, жати, косити, пекти хліб, виготовляти страви, варити пиво, мед і вино, виробляти горівку та інш. Вони взагалі способні до всіх мистецтв. В мирні часи полювання і рибальство становлять головні заняття козаків”¹⁸.

На підлеглих Гетьманщині землях, площею близько 250 тис.км², у середині XVII ст. проживало 1,2 – 1,5 млн. осіб (це близько 50% усього населення України)¹⁹. Землі, що раніше належали Речі Посполитій, стали власністю Війська Запорозького, які були передані селянським поселенням, козакам та православним монастирям. Прибутки з частини цих земель (рангових) йшли на виплату грошей високопоставленим козацьким урядникам, які перебували на службі, а також на утримання компанійських полків.

Близько 33% землі належало українським козакам, старшині та шляхті, 17% були у власності православної церкви²⁰. Свідченням зростаючої залежності селян і міщан від

старшини є те, що міщани повинні були платити мито за товари, якими вони торгували, у той час як козаки, що нерідко виявлялися їхніми конкурентами, цього не робили. На відміну від міщан православне духовенство підтримувало з козацькою верхівкою дружні стосунки, одержуючи від неї та гетьманів-меценатів нові земельні володіння і багаті грошові пожертвування. Одним з яскравих свідчень цього періоду Гетьманщини є скарб золотих та срібних іноземних монет і медалей, знайдений у 1898 р. у Києво-Печерській Лаврі. У скарбі було 16 079 монет, жетонів і медалей, з них – 6 184 золотих вагою 27,43 кг і 9 895 срібних, які важили 237,44 кг. Це були монети від римських часів до початку XVIII ст., переважно Голландії, Іспанських Нідерландів. За списком дослідника А.Маркова, золотих дукатів цих країн у скарбі було 3 996, срібних монет 8 650 (із них 8 375 талерів і 275 півталерів). Австрія представлена 1 184 монетами, Німеччина – 1 034, Росія – 238 (6 золотих і 232 срібних єфимків), Польща – 195 (з них 161 золота монета), Італія – 80, Франція – 67 монетами²¹. Місткість унікального скарбу, який потрапив до російського Ермітажу та приватних колекцій, свідчить про велику могутність і вплив монастирів на суспільно-політичне життя Гетьманщини, про насиченість українського грошового ринку високоякісними іноземними монетами дукатового та талерного типів, а також про добре налагоджені ринкові відносини в Україні та Європі у XVII ст.

Москва, укладаючи Переяславську угоду та Березневі статті у 1654 р., розуміла, що Україна є самостійною й незалежною державою, однак водночас вона дивилася на Гетьманщину як на новий “набуток” Московського царства, прагнула всіляко обмежити українську державність. Цар Олексій Михайлович планував замінити з часом протекторат на повну інкорпорацію України, але він не зміг навіть здійснити ті свої обмеження, які були внесені до 11 пунктів Березневих статей. Один з них, зокрема, передбачав збір податків з українських земель на користь царя. Але умови договору не реалізовувалися, хоча вже в травні 1654 р. цар вислав до Гетьманщини дворян для опису та збирання податків. Оскільки йшли військові дії, Богдан Хмельницький попросив у своєму листі царя відкласти цю справу. У 1657 р. царський посол Ф. Бутурлін докоряв Хмельницькому, що цар і досі не одержує доходів з України і що не допускаються в її міста царські воєводи. Гетьман відповів, що у нього й гадки не було давати інструкцію своїм послам – генеральному судді С.Богдановичу та полковнику П.Тетері, щоб вони діяли у такому напрямі²².

Розширенню міжнародних економічних, політичних, торгівельних зв'язків Гетьманщини сприяло перебування в Чигирині на початку 1657 р. акредитованих і спеціально висланих до Б.Хмельницького послів: турецького, австрійського, кримського, двох шведських, двох від князя Ракоці із Семиграддя, трьох із Молдавії, трьох із Волощини, посла польського короля і окремо – посла від польської королеви, послів з Литви та Московського царства. Ці дані яскраво свідчать про те, що Б.Хмельницький навіть після Переяслава діяв зважено, впевнено, не як холоп “його царської величності”, а як самостійний володар проводив пошуки нових союзників та укладав угоди навіть з ворогами Московії.

Важливим елементом зміцнення самостійності та економічної могутності будь-якої держави є випуск власної національної валюти (монети). Питання про карбування власних українських грошей у часи гетьманування Хмельницького залишається досі проблемним та дискусійним. На жаль, в жодному із понад 2,5 тисяч скарбів окремих знахідок монет цієї доби, які виявлені і досліджені науковцями за останні два століття, не виявлено жодної монети Б.Хмельницького. Але є ряд документів та свідчень сучасників гетьмана про заснування в Чигирині монетного двору та карбування у 1649-1653 рр. перших в часи Гетьманщини українських монет.

Закономірно, що з даного питання історики, археологи та нумізмати розділилися на дві групи: тих, хто підтримує ідею карбування українських монет в Чигирині, і тих, хто категорично заперечує цей факт. До першої групи належать відомі українські історики, економісти, боністи І.Крип'якевич, В.Замлинський, Г.Балабушевич, В.Смолій, В.Степанков, М.Дмитрієнко, Н.Ніколаєнко та ін. Такі провідні історики України як М.Грушевський, Д.Дорошенко, В.Антонович, М.Котляр, виходячи з факту відсутності нумізматичного

матеріалу, в тій чи іншій мірі відкидають ймовірність карбування власних монет за Б.Хмельницького.

Спробуємо проаналізувати документи, факти, гіпотези з даної проблеми через призму часу та історіографії. Так, І.Крип'якевич, характеризуючи господарський розвиток, торгівлю, податкову систему Гетьманщини, переконано пише про карбування Б.Хмельницьким власної монети²³. В.Смолій та В.Степанков зазначають у своїй праці “Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності”: “Є дані, що український уряд карбував власну монету. Генеральний підскарбій видав фінансами країни, розподілом податків, встановлював мито, очолював скарбову канцелярію. Гетьман в свою чергу організовував і контролював державні фінанси”²⁴. В.Замлинський, Т.Балабушевич, М.Дмитрієнко твердять про можливість карбування в Чигирині української монети, спираючись на свідчення московського посла у гетьманській столиці Кунакова, який у своєму листі цареві у 1649 р. пише: “А в Чигирине Богдан Хмельницький учинил минзу [монетний двір], делает деньги, а на тех новых деньгах на одной стороне меч, а на другой – его, Богданово, имя”²⁵. Подібні ж свідчення вони наводять з листа Подільського воєводи Станіслава Потоцького польському королеві Яну Казимиру від 29 жовтня 1652 р.: “Хмельницький втручається в права власті Вашої королівської милості: карбує гроші”. Про це ж повідомляла “Gazette de Frans “ 21 грудня 1652 р.: “Козацький гетьман почав карбувати на Україні на свій лад, чим викликав протест польського короля.”²⁶ Підводячи підсумки сказаному, автори резюмують: “Як свідчать джерела, Хмельницький організував монетний двір, але поки що ця інформація не підтверджена нумізматичними знахідками. Можливо, подальші досліді нумізматичного матеріалу і майбутні знахідки підтвердять правдивість цих свідчень”²⁷. Такої ж думки дотримуються автори підручника для студентів економічних вузів України “Основи економічної теорії” (1998) за редакцією Н.Ніколаєнка. Тут йдеться, зокрема, про те, що головним джерелом прибутків і поповнення скарбу козацької держави стали митна служба та податки з іноземного купецтва, якому водночас гарантувалися прибуткові операції. Внаслідок такої фінансової політики до скарбниці надходило понад 100 000 “червоних золотих”. Автори вважають, що цих коштів цілком вистачало для функціонування державного механізму, а надалі й карбування своєї власної монети в Чигирині. Тут є також припущення, що українські гроші карбувалися також за гетьманів П.Дорошенка, І.Самойловича та І.Мазепи²⁸.

На нашу думку, найбільш об'єктивно до проблеми карбування власної монети Б.Хмельницьким підійшов М.Котляр, виклавши свої погляди у монографіях “Грошовий обіг на території України доби феодалізму” (1971) та “Скарбошукацтво і нумізMATика” (1974). Вивчаючи вітчизняні та іноземні документи, скарби монет ХУІІ ст., дослідник дійшов думки, що всі відомі документи, які містять свідчення про випуск монети в Чигирині у 1649-1653 рр., не є достатніми для позитивної відповіді щодо карбування, тому що не мають фактичного нумізматичного підтвердження. М.Котляр про свідчення дяка Кунакова пише, що вони були зроблені мимохідь. Аналізуючи свідчення слуги князя Сапеги татарина Бреїмова, який ніби бачив у Варшаві в 1653 р. монету, де на одній стороні – меч, а на іншій – Богданове ім'я”, М.Котляр припускає, що Бреїмов сплутав ім'я Богдана із іменем Богуслава²⁹. Саме в цей час на честь перемог князя Богуслава Радзивілла була відкарбована пам'ятна медаль. На одному боці медалі зображено меч, на якому висить лавровий вінок, над ним – “всевидяще око” і сонце. Навколо зображення – напис латиною: “Promptitudine prudencia” (“В хоробрості – благоразуміє”). На зворотному боці медалі зображено ідеалізований портрет князя Радзивілла та напис: “Boguslaus Radzivill Dux”. М.Котляр припускає, що саме цю медаль Бреїмов прийняв за монету Богдана Хмельницького.

Ми вважаємо, що остання версія досить вірогідна, хоч є деякі сумніви. По-перше, не міг Бреїмов, будучи слугою князя Казимира Сапеги при королівському дворі, не відрізнити польську чи українську мови від латинської. По-друге, всі чотири відомі сучасним історикам письмові джерела вказують на зображення меча та Богданового імені, а не портрета молодого князя Радзивілла. По-третє, Б.Хмельницькому у 1649 р., після підписання з

Польщею Зборівського договору та визнання гетьманської України незалежною державою, відкривалася добра нагода зміцнити свою владу як в середині самої держави, так і на міжнародній арені карбуванням своєї власної монети. Знаючи добре українську історію, Хмельницький у своїх універсалах неодноразово звертається до традицій Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Гадаємо, що Богдан, як Володимир Великий та Ярослав Мудрий, які в X-XI ст. карбували у невеликій кількості власні золоті і срібні монети (златники та срібляники) на зразок візантійських, зробив спробу відкарбувати свою власну українську монету. Можливо, було створено в Чигирині монетний двір, підготовлено ескізи монет, виготовлено штемпелі та перші пробні зразки, але через певні внутрішні чи зовнішні причини Хмельницький відмовився від своєї ідеї або відклав її реалізацію до кращих часів.

До таких причин, на нашу думку, слід віднести: складне внутрішнє та зовнішнє становище Гетьманщини, особливо після невдалого військово-політичного союзу з Московським царством у 1654 р.; відсутність власних родовищ золота, срібла та міді; не було досвіду карбування власних монет, зокрема, в Лівобережжі. Бракувало спеціалістів і обладнання; грошовий ринок був достатньо наповнений золотими (дукатового типу угорськими, польськими, італійськими, голландськими монетами), великими срібними (талерового типу), розмірними срібними монетами: золотими, півталерами, тимфами, ортами, шостаками, трояками, півтораками, мідними грошима, півгрошима, шелягами, четвертаками, денаріями Речі Посполитої і ряду європейських держав³⁰. Вхідження Гетьманщини у васальну залежність до Московського царства з часом призвело до обмеження української автономії, поділу України на сфери впливу Польщі, Росії і Туреччини, до насадження в грошовому обігу відповідно російського рубля, польського золотого і турецьких мідних мангарів, срібних акче, золотих алтинів (зокрема, на території Поділля в 1672-1699 рр.).

Отже, в результаті національно-визвольної війни 1648-1657 рр. на теренах України під керівництвом Б.Хмельницького сформувалась нова гетьманська держава республіканського типу. Яскравими показниками її сили та життєдіяльності стала чітка фінансова, ринкова, митна та податкова політика, спрямована на зміцнення позицій України в Європі та поліпшення соціального становища всіх верств українського суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- 1.Дорошенко Д.І. Нарис історії України.- К., 1992.-Т.2.-С.119; 2.Шуст Р., Зварич В. Нумізматика: Довідник. – Тернопіль, 1998. – С.68; 3.Січинський В.Ю. Чужинці про Україну.- К., 1992. –С.90; 4. Там само. – С. 90; 5. Дорошенко Д.І. Вказана праця.- С.122; 6. Там само. - С. 129; 7. Крип'якевич І.П. Історія України.- Львів, 1992.- С.200; 8. Дорошенко Д.І. Вказана праця. - 170; 9. Мельничук І.П. Магдебурзьке право на Вінниччині //Наукові записки ВДМУ ім. М. Коцюбинського.Серія : Історія. – Вип. VI.- Вінниця, 2003. – С.122; 10. Савчук Ю.К.Міська геральдика Поділля. – Вінниця, 1995; 11. Таєчкін Д. Дослідження центрів виробництва холодної січної зброї в Україні XVII ст. // Збірка наукових праць Інституту історії України НАНУ. Історико- географічні дослідження в Україні. Число 5.-К., 2001. – С.65-66; 12. Таєчкін Д. Вказана стаття – С.66; 13. Січинський В.Ю. Вказана праця. - К., 1992. –С.82; 14. Там само. - С.86; 15. Таєчкін Д. Вказана стаття. – С. 71; 16. Січинський В.Ю. Вказана праця. – С. 76; 17. Крип'якевич І.П. Вказана праця. - С.197; 18. Січинський В.Ю. Вказана праця. – С.76; 19. Субтельний О. Україна. Історія. -К., 1992. – С.128; 20. Там само. - С. 128; 21. Потин В. Сокровища монастирської казни Києво-Печерської Лаври 1898 г. // Нумізматика і фалеристика.-2002.-№4.-С.30-33; 22. Грабовський С.І. Що принесла Україні Переяславська рада? – К., 2003.- С. 45; 23. Крип'якевич І.П. Вказана праця. – С. 199; 24. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. –К., 1994.- С.26; 25. Замлинский В.А., Дмитренко М.Ф., Балабушевич Т.А. и др. Специальные исторические дисциплины. – К., 1992.-С.225; 26. Там само; 27. Там само; 28. Ніколаєнко Н. Основи економічної теорії. – К., 1998.-Т.1 – С.110-111; 29. Котляр Н.Ф. Кладоискательство и нумизматика.- К.,1974.-С. 116-117; 30. Калакура Я.С., Войцехівська І.Н., Корольов Б.І., Павленко С.Ф., Палієнко М.Г. Історичне джерелознавство. – К., 2001. - С.188-189.

Т.В.Кузнець

**ПРАВОСЛАВНЕ НАСЕЛЕННЯ УМАНЩИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ
СТОЛІТТЯ ЗА ДАНИМИ ДЕРЖАВНОЇ ТА ЦЕРКОВНОЇ СТАТИСТИКИ**